

Марко М. Милошевић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад
<http://orcid.org/0009-0009-2402-7009>

ПОЛУГЛАСНИК И ЊЕГОВИ РЕФЛЕКСИ У СЛУЖАБНОЈ КЊИЗИ ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА²

У раду се испитује гласовна вредност полугласника у *Служабној књизи* Гаврила Стефановића Венцловића. Дело је писано од 1711. до 1716. године српскословенским језиком и старом црквеном ћирилицом, а писмо је полууставног типа са брзописним елементима. Анализа се спроводи на основу фотографских снимака рукописа (РГБ, Собрание Н. П. Румянцева Ф. 256 № 401). Текст је рашчитан помоћу софтверске платформе *Transkribus*, а обрада одређеног дела примера извршена је уз помоћ софтвера *AntConc*. Најважнији резултати истраживања могу се свести на следеће: (а) полугласнички знаци и пајерак на крају речи имају ортографску функцију (нпр. *прѣмъ, хотѣцимъ, готовъ*); (б) као и у српском језику, и у српскословенској језичкој епоси полугласник у јаком положају даје рефлекс *а* (нпр. *вѣнацъ, диванъ, четвѣтакъ*); (в) секундарни полугласник је вокализован у *а* (нпр. *жизанъ, оганъ, помисалъ*) или се уопште не бележи (нпр. *жизнъ, огнъ, помыслъ*); (г) полугласник у слабом положају се у складу са правилима српскословенске језичке норме изговара као *а* у склопу предлога *въ* (нпр. *въ вѣгѣ*), *сѣ* (нпр. *сѣ нами*) и *кѣ* (нпр. *кѣ ѿ*), префикса *въ-* (нпр. *въходи*), *въз-* (нпр. *въдиханіе*) и *сѣ-* (нпр. *сѣдѣлавъ*) и корена *въс-* (нпр. *въсказа*), о чему сведоче и они примери у којима на месту некадашњег полугласника у слабом положају долази графема *а* (нпр. *васака, множаствѣ, саблюденіе*).

Кључне речи: историја српског језика, Гаврил Стефановић Венцловић, *Служабна књига*, позни српскословенски језик, XVIII век, полугласник, хипервокализација, *Transkribus*, *AntConc*

1. Уводне напомене

Предмет овог рада јесте испитивање гласовне вредности полугласника у *Служабној књизи* Гаврила Стефановића Венцловића. Реч је о најстаријем Венцловићевом рукопису, писаном од 1711. до 1716. године позним српскословенским језиком и старом црквеном ћирилицом. У основи овог списка, као и у основи највећег дела Венцловићевих српскословенских текстова, налази се полууставно писмо са брзописним елементима, док се свака страна завршава кустодом (уп. Павић 1972: 16, Трифуновић 1976: 151)³. Резултати добијени у оквиру овог истраживања посматрају се у контексту употребе осталих Венцловићевих рукописа на српскословенском језику: (а) минеја из прве четвртине XVIII века, који се данас чувају у Библиотеци Српске православне епархије будимске у Сентандреји

1 marko.milosevic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198). Рад је урађен у оквиру националног пројекта *Примена вештачке интелигенције у рашчишћавању српскословенских рукописа*, који финансирају Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитет у Крагујевцу.

3 *Служабна књига* се састоји од 530 листова, а о садржини и њеним структурним целинама в. више у Јаковљевић 2018: 70.

(према Синдик и др. 1991)⁴, (б) *Сеншандрејског буквара* из 1717. године, који се налази у Архиви САНУ (према Јовановић, Стефановић 2013)⁵ и (в) текста *Треће слово против аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглаголник*, који се, такође, чува у Архиви САНУ (према Пенкова 2021). С обзиром на то да полугласник и његови рефлексии у Венцловићевим српскословенским рукописима нису детаљније испитани и да је у наведеним студијама дато свега неколико напомена о изговору полугласничких знакова у горепоменутом текстовима овог писца, наше истраживање предузима се с циљем да се у најстаријем Венцловићевом српскословенском тексту региструју све категорије у којима се полугласник бележи, као и примери у којима је извршена његова вокализација.

Рукописи Гаврила Стефановића Венцловића на српском језику детаљно су испитани са грађијско-правописног (уп. Младеновић 1963, 1967), фонетско-фонолошког (уп. Албијанић 1982, 1982/1983), морфолошког (уп. Албијанић 1983а, 1983б), творбеног (уп. Радић 1987, Радић, Ружић 1989), лексичког (уп. Милановић 2004, Манојловић 2023) и синтаксичког аспекта (уп. Цолић 2017, Петровић 2020). С друге стране, списи овог писца на српскословенском језику нису подробније анализирани са филолошког аспекта, што је представљало главну мотивацију за спровођење овог истраживања. У оквиру студија Синдик и др. 1991, Јовановић, Стефановић 2013 и Пенкова 2021 дате су основне напомене о палеографским, грађијско-правописним и језичким карактеристикама Венцловићевих минеја, *Сеншандрејског буквара* и текста *Треће слово против аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглаголник*, док су одлике послересавске ортографске традиције у *Служабној књижи* представљене у Милошевић 2024.

2. Методологија истраживања

Анализа је спроведена на основу фотографских снимака рукописа (РГБ, Собрание Н. П. Румянцева Ф. 256 № 401)⁶. С обзиром на обимност *Служабне књиже*, истраживање је извршено на узорку од 200 листова (од 1v до 200r). Приликом рашчитивања текста користили смо софтверску платформу *Transkribus*, засновану на принципима вештачке интелигенције, машинског учења и напредних неуронских мрежа⁷. Главни методолошки проблем приликом рашчитивања *Служабне књиже* представљала је чињеница да у *Transkribusi* није постојао одговарајући модел за аутоматско рашчитивање српскословенских рукописа. Процес рашчитивања текста се стога одвијао у две фазе: (а) ручно рашчитивање првих 100 листова рукописа (од 1v до 101r) и обука прве верзије модела, (б) аутоматско рашчитивање наредних 100 листова рукописа (од 101v до 200r) уз помоћ прве верзије модела, ручна корекција аутоматски рашчитаног текста и обука друге верзије модела са још бољим перформансама. У наредној табели приказане су перформансе тренираних модела:

4 То су следећи минеји: *Минеј за октобар* СА 70 (8), *Минеј за новембар* СА 71 (9), *Минеј за децембар* СА 72 (10), *Минеј за јануар* СА 73 (11), *Минеј за фебруар* СА 74 (12), *Минеј за март и април* СА 75 (13), *Минеј за мај* СА 76 (14) и *Минеј за август* СА 78 (16).

5 Љ. Васиљев (1996: 169–184) одбацује до тада општеприхваћену тезу да је аутор *Сеншандрејског буквара* Кипријан Рачанин, приписујући ауторство његовом ученику Гаврилу Стефановићу Венцловићу, за шта наводи велики број научно релевантних аргумената.

6 Дигитализовани снимци *Служабне књиже* Гаврила Стефановића Венцловића доступни су на следећем линку: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-401> [приступљено 29. 5. 2024].

7 О употреби *Transkribusa* приликом рашчитивања словенских средњовековних рукописа у новије време написан је већи број радова (уп. Рабус 2019, 2022, Бурлаку, Рабус 2021, Поломац, Лутовац Казновац 2021, Поломац 2022а, 2022б, Поломац и др. 2023, Поломац, Рабус 2024).

Табела 1: Креирање HTR модела за рукопис *Служабна књижа* (РГБ, Собрание Н. П. Румянцева Ф. 256 № 401)

Модел	Број речи	Број листова	Број епоха	CER on Train Set	CER on Validation Set
<i>GSV Služabnik 0.1</i>	17 134	90	131	3,31%	8,60%
<i>GSV Služabnik 0.2</i>	35 466	180	162	2,00%	6,70%

На основу приложене табеле може се закључити да је прва верзија модела *GSV Služabnik 0.1* обучена на ручно рашчитаној грађи првих 90 листова рукописа (17 134 речи), при чему је проценат погрешно препознатих карактера износио 8,60%. Новоформирани модел смо затим применили на листовима 101v–200r, а након ручне корекције аутоматски добијених транскрипата створено је више материјала за тренирање нове верзије модела, који је показивао још боље перформансе. Модел *GSV Služabnik 0.2* обучен је на 180 листова рукописа (35 466 речи), а проценат погрешно препознатих карактера пао је на 6,70%⁸. Може се претпоставити да би још грађе за обуку додатно унапредило перформансе модела.

Након рашчитивања рукописа уследила је обрада података у склопу софтвера *AntConc*, у којем смо најпре формирали корпус *Служабна књижа*, након чега смо могли приступити анализи грађе. С обзиром на то да је предмет нашег рада испитивање гласовне вредности полугласника у Венцловићевој *Служабној књизи*, приликом обраде података ограничили смо се на поједине опције које нуди поменути софтвер. Преко опције Word претраживали смо лексеме са полугласником, док смо за предлоге *вз*, *сз* и *кз* у опцији Cluster испитали у којим групама они најчешће долазе. Ипак, софтвер *AntConc* најпогоднији је за обраду одређених грађијско-правописних карактеристика (нпр. писање гласовних група [ja] и [je] у иницијалној и поствокалској позицији, писање графеме *ы*, писање графеме *з* у словној вредности и сл.) (уп. Поломац, Рабус 2024), док у нашем случају није био у потпуности подесан за квантитативну анализу података. Наиме, изузимајући предлоге, софтвер се није могао искористити за аутоматску екстракцију и статистичку обраду примера са полугласничким знаком у осталим категоријама, што је најбоље илустровати примером иницијалне групе *взз-/вѣз-*. Иако у највећем броју случајева група *взз-/вѣз-* има функцију префикса, забележен је и одређен број лексема у којима она не долази у поменутој функцији (нпр. *вѣзвѣ*), те је због тога, након аутоматске претраге примера са овом групом у склопу софтвера *AntConc*, неопходно ручно филтрирати све оне лексеме у којима се група *взз-/вѣз-* јавља у функцији префикса. На основу тога може се закључити да нам *AntConc*, сем за предлоге, чак ни применом регуларних израза, не може дати квантитативне одnose у вези са категоријама у којима долази полугласнички знак и да је, стога, потребно извршити ручно филтрирање аутоматски добијених података.

Још један методолошки проблем представљала је чињеница да приликом обраде рефлекса полугласника није било могуће применити искључиво *AntConc*, већ се најпре морало приступити квалитативној анализи грађе. Наиме, да бисмо претражили све лексеме у којима је извршена вокализација полугласника у *а*, било је неопходно успоставити прецизне критеријуме за претрагу таквих примера. Уношењем вокала *а* у поменути софтвер биле су излистане све лексеме у којима се он јавља, а не само примери у којима долази на месту некадашњег полугласника. Због тога смо на узорку од 50 страна текста прво ручно издвојили

8 Поређење фотографије рукописа и аутоматски рашчитаног текста, којим је илустрована успешност модела *GSV Služabnik 0.2*, дато је у Милошевић 2024: 16.

све примере са *a* на месту некадашњег полугласника, а након тога смо успоставили јасно дефинисане критеријуме за претрагу таквих примера у склопу софтвера *AntConc*. Ручном анализом грађе издвојене су следеће категорије у којима је уочен рефлекс полугласника⁹:

- (1) вокал *a* на месту полугласника у јаком положају:
 - (а) рефлекс *a* у корену речи;
 - (б) рефлекс *a* изван корена;
- (2) вокал *a* на месту секундарног полугласника;
- (3) вокал *a* на месту полугласника у слабом положају.

Ипак, и у оквиру издвојених категорија забележени су примери у којима *a* долази на етимолошком месту, што је представљало још један методолошки проблем приликом класификације грађе. Због тога је било неопходно извршити ручну селекцију оних примера у којима *a* долази искључиво на месту некадашњег полугласника. Као илустрацију за овај методолошки проблем наводимо групу -акъ-. Приликом претраге поменуте групе у софтверу *AntCons* излистане су следеће лексеме¹⁰: четвр'такъ 4г, вѣсакъ 61г, 67г, 80в, 119в, 191г, вѣнакъ 63г, на-четакъ 105г, 108г, петакъ 164а, мракъ 178г, васакъ 195г. Само у лексемама начетакъ, четвр'такъ и петакъ вокал *a* у склопу групе -акъ- долази на месту некадашњег полугласника у јаком положају, док се у осталим примерима он јавља на етимолошком месту, због чега је било потребно извршити ручно филтрирање грађе. Иако су примери са љ у склопу поменуте групе најбројнији, приликом обраде грађе било је неопходно претражити и групе -акъ-, -ак'-, -ак- и -а- и то применом исте методологије као и приликом претраге групе -акъ-.

Узевши у обзир описане методолошке проблеме, сви примери са полугласничким знацима и највећи број горенаведених категорија са вокалом *a* на месту некадашњег полугласника претражени су уз помоћ софтвера *AntConc*, након чега је извршена ручна екстракција примера, од којих су, због обимности, наведени само неки од њих. Једино су предлози **вз**, **сз** и **кз** могли бити статистички обрађени у склопу поменутог софтвера.

3. Анализа грађе

3.1. Полугласник на крају речи у орфографској функцији

У Венцловићевим минејима, *Сеншандрејском* *буквару* и тексту *Треће слово против аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглађолник* полугласнички знаци и пајерак на крају речи имају ортографску функцију (уп. Синдик и др. 1991: 107, 109, 110–113, 115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 315–317, Пенкова 2021: 77–78), а идентично стање одликује и *Служабну књижу*. Анализирајући Венцловићев превод Барановичевог *Мача духовног*, В. Јовановић (1911: 144) долази до следећег закључка: „[у] србуљама¹¹ се нарочито често пише њ и њ онде где се није изговарало. Због тога се он [Венцловић] држао утврђене традиције у писању, па писао полугласове њ и њ онде где их није изговарао. Тако их он

9 Примери који су екскерпирани ручном обрадом грађе и који се сврставају у поменute категорије наведени су у поглављу посвећеном анализи грађе.

10 Као и у Милошевић 2024, и у овом раду примери се наводе на следећи начин: арапским бројем обележава се број листа, а словима r и v стране тог листа. Примери уз које стоји нпр. 33v/34r означавају реч која почиње на једној, а завршава се на другој страни.

11 Под термином *србуља* подразумева се „рукописна или штампана књига писана српскословенским језиком” (РМС 2011: 1237).

пише на крају речи”. Претрагом помоћу регуларних израза `ʒ$, њ$` и `’$` у софтверу *AntConc* добили смо следећи статистички преглед писања полугласничких знакова и пајерка на крају речи у анализираном корпусу:

Табела 2: Писање полугласничких знакова и пајерка на крају речи

	Број потврда	Проценат
џ на крају речи	3293	87,67%
љ на крају речи	306	8,15%
њ на крају речи	157	4,18%

3.2. Полугласник у јаким положајима

Као и у минејима Гаврила Стефановића Венцловића, *Сеншандрејском буквару* и тексту *Треће слово проишав аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглагољник* (уп. Синдик и др. 1991: 107, 109, 110–113, 115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 315–317, Пенкова 2021: 77–78), и у *Служабној књизи* на месту некадашњег полугласника у јаком положају долази рефлекс *а*. Најпре су квалитативном анализом дела рукописа издвојене све категорије у којима је извршена вокализација полугласника у јаком положају у *а*, затим су те категорије претражене у софтверу *AntConc*, а након тога је извршена ручна екстракција примера, будући да је и у склопу наведених категорија вокал *а* некада долазио на етимолошком месту:

(1) рефлекс *а* у корену речи: *уагъ*¹⁴ 14v, *оуаѣшаго* 19v, *оуаѣшїи* 19v, *оуаѣп'шїи* 19v, 20r x 2, *оуаѣшїи* 19v, 20r, 65v, 66r, 111v, *оуаѣшїи* 19v, 20v, 111v, 155r, 169v, *оуаѣшїе* 20r, *оуаѣшїи*¹⁵ 20r, *оуаѣша* 20v, *оуаѣшїи* 20v, *оуаѣп'шїи* 20v, 64v, 85r, *таѣ*¹² 40v, *таѣ*¹⁶ 44v, 85v, 86r, 184r, *ванъ* 56r, *таѣ*¹⁷ 85v, 190v, *разнѣство*¹³ 86r, *оуаѣшаго* 86r, *оуаѣшїи* 86r, *павалъ* 86v, *ѣ* 89r, 95r, *оуаѣшїи* 167v, 173v, *оуаѣшїи* 170r, 170v, *оуаѣп'шїи* 171r, *ганъ* 176v, *данъ* 199r.

(2) рефлекс *a* изван корена: (а) именички суфикс -акъ: чѣтврѣтакъ 4г, начетакъ 105г, 108г, петѣ 162в, петакъ 164г, (б) именички суфикс -ацъ: аганацъ 4в x 2, 5г, 13г, 21г, 72г, вѣнацъ 9г, 115в, чѣдотворацъ 17г, покровацъ 23г, 23в, чѣколюбацъ 33г, 44г, 68г, 74в, 116г, 140г, 145в, 159в, чѣколюбацъ 42в, 120г, конацъ 88г, 106в, 112г x 2, 121г, 155г, 162г, 167г, 183г, прѣвѣнацъ 108г, пѣвацъ 130г, (в) придевски суфикс -анъ: джанъ 5в, миранъ 5в, 80г, 178в, бѣгласанъ 12в, диванъ 23в, сѣванъ 73в, безгрѣшанъ 80г, силанъ 88г, 125в, 173в, доволанъ 104в, 186в, истинанъ 105г, раванъ 107г, съобразанъ 107г, бѣгпріетанъ 116в, 118в, новѣходанъ 133г, бѣгороданъ 140г, ненавѣтанъ 178г, грѣшанъ 184в, повинанъ 187в, немѣжанъ 190в, непотребанъ 191г, свѣзанъ 192г.

У анализираном рукопису забележено је свега неколико примера који не вокализују полугласник у јаком положају у склопу корена речи, што је испитано у софтверу *AntConc* претрагом различитих графемских комбинација: *взн'мѣ* 4г, 118г, *взн'мѣ* 38в, 137г, *взн'ми* 71г, 125в, 129в, 137г, *взн'* 123в, 194в, *взнъ* 142в, *взн'м* 173в. Пајерак на месту некадашњег полугласника у јаком положају долази у два-ма примерима: *ѣт'цъ* 152г и *ѣлѣкоуб'цъ* 192г.

3.3. Секундарни йолугласник

Венцловићеви минеји, *Сенћандрејски буквар* и текст *Треће слово прошив аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглагољник* недоследно бележе секундарни полугласник (уп. Синдик и др. 1991: 107, 109, 110–113, 115, 117,

12 Уп. са тѢКЪМО (в. Садник, Ајцетмилер 1955: 139).

13 Уп. са разънство (в. Садник, Ајцетмилер 1955: 114).

120, Јовановић, Стефановић 2013: 315–317, Пенкова 2021: 77–78), што карактерише и *Служабну књигу*. С обзиром на то да софтвер *AntCons* није био погодан за обраду примера са секундарним полугласником, морали смо приступити квалитативној анализи грађе. У анализираном рукопису уочен је велики број лексема са *a* на месту секундарног полугласника, док у одређеном броју примера он и није забележен: (а) *оиструенѣ* + *сонанѣ* н: *оганѣ* 4v, *жизанѣ* 24г, 58v, 75г x 2, 75v, 76v, 77г, 88г, 150г, 168г, 193v, *жизанѣ* 43v, *болѣзанѣ* 43v, 168г, *оганѣ* 76v, *оган* 77г, *жизанѣ* 126г, *оганѣ* 165г, *жизанѣ* 195г, али и: *жизнѣ* 131v, *огнѣ* 194г, 197v, (б) *оиструенѣ* + *сонанѣ* р: *вѣнѣтарѣ* 5г, *мѣдарствѣюѣ* 39г, 96v, *вѣнѣтарѣ* 72v, *петарѣ* 84v, али и: *вѣнѣтрѣ* 133г, (в) *оиструенѣ* + *сонанѣ* л: *рекалѣ* 61г, *мѣкалѣ* 84v, *мѣка* 85v, *помисалѣ* 133г, *помисалѣ* 146v, али и: *мисанѣ* 39г, *мисанѣ* 68г, *мѣкалѣ* 85v, *мисанѣ* 96г, *мисанѣ* 102v, *мисанѣ* 127v, 134v, 179v, *помисалѣ* 187г, *мисанѣ* 188г. Поменута група обухвата и лексеме у којима је дошло до метатезе -вѣ- > -ѣв- (уп. Младеновић 1977: 4), а у оквиру ове категорије, као и у горенаведеним примерима, извршена је вокализација секундарног полугласника у *a*: *бѣтавна* 1v, 92г, *жртѣвникѣ* 2v, 45v, 46г, 102v, 103г, *жртѣникѣ* 11v, *жртѣвникѣ* 15г, *жртѣвнѣ* 22v, 39v, 144г, *жртѣвникѣ* 25г, 102v, *жртѣвнице* 25v, *жртѣникѣ* 26г, 134v, *бѣтавною* 32г, 119г, *бѣтавномѣ* 77г, *жртѣникѣ* 79г, *бѣтавнѣ* 85г, *бѣтавнѣ* 86v, *бѣтавнѣ* 90г, *жртѣнѣ* 91v, *жртѣвникѣ* 99г, 109г, *жртѣникѣ* 128v, 138г, *жртѣникѣ* 135г, *жртѣвницѣ* 182г, али и: *жртѣвнѣ* 38г, *бѣтѣвнѣю* 87г, *бѣтѣвнѣ* 87v, *бѣтѣвна* 93г, *бѣтѣвною* 94v. На основу наведених примера може се закључити да се секундарни полугласник у *Служабној књизи* не бележи доследно, чак ни у оквиру исте лексеме. Ипак, његова вокализација у *a* извршена је у свим примерима у којима се јавља, што није одликовало рукописе Венцловићевог учитеља Кипријана Рачанина, у којима вокализација секундарног полугласника на графичком плану није извршена (уп. Јерковић 1996: 128).

3.4. Српскословенска вокализација полугласника

Хипервокализација, односно вокализација полугласника у слабом положају, представља кључну одлику српскословенске језичке епохе, а остварује се, првенствено, у склопу следећих категорија: (а) предлози *вѣ*, *сѣ* и *кѣ*, (б) префикси *вѣ-*, *вѣз-* и *сѣ-*, (в) корен *вѣс-* и (г) суфикси *-ѣство* и *-ѣски* (уп. Младеновић 1977: 12, Ђорђевић 1990: 207–209, Ђрковић Мејџор 1993: 54). Како истиче А. Младеновић (2008: 66), овакав изговор полугласника у наведеним категоријама био је одлика „српскословенског језика не само у последњој фази његове употребе код Срба, крајем прве половине XVIII века, већ од времена вокализације полугласника у српским народним говорима – дакле од XV века па наопако”. Све горепоменуте категорије забележене су и у Венцловићевим минејима, *Сенѣандрејском буквару* и тексту *Треће слово проишав аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглаголник*, с тим што је у неким примерима присутан полугласник са изговорном вредношћу *a*, а негде је његова вокализација у *a* извршена и на графичком плану (уп. Синдик и др. 1991: 107, 109, 110–113, 115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 315–317, Пенкова 2021: 77–78). *Служабна књига* у погледу употребе полугласника у овим категоријама не показује одступања у односу на наведене рукописе, што упућује на закључак да се текстови Гаврила Стефановића Венцловића не разликују од осталих списа позне српскословенске језичке епохе, међу којима најзначајније место заузимају рукописи Кипријана Рачанина (уп. Јерковић 1996: 125–126).

3.4.1. Предлози вѣ, сѣ и кѣ. Спровodeћи истраживања у вези са језиком Венцловићевих дела, В. Јовановић (1911: 144) и А. Младеновић (2008: 65) долазе до закључка да у рукописима овог писца предлози вѣ и сѣ имају гласовну вредност *ва* и *са*, чему треба придружити и предлог кѣ, који се изговара као *ка*. Поменути предлози са графемама ѣ, ѥ, Ѧ и пајерком, као и без наведених графема и пајерка на крају, претражени су у софтверу *AntConc* преко опције *Word*, а статистички преглед употребе ових предлога приказан је у табелама 3, 5 и 7.

Табела 3: Писање предлога вѣ, вѥ, вѦ, в' и в

Предлог	Број потврда	Проценат
вѣ	901	94,94%
вѥ	34	3,58%
вѦ	2	0,21%
в'	11	1,16%
в	1	0,11%

Спроведеном анализом показано је како се у *Служабној књизи* предлог вѣ јавља у 456 кластера са 901 потврдом. У следећој табели приложени су најфреквентнији кластери са предлогом вѣ:

Табела 4: Најфреквентнији кластери са предлогом вѣ

Кластер	Број потврда	Проценат
вѣ вѣки	76	8,44%
вѣ сѣи	24	2,66%
вѣ таи	21	2,33%
вѣ ѣ	16	1,78%
вѣ вѣтавленіе	15	1,66%
вѣ вѣкы	14	1,55%
вѣ цѣтѣи	11	1,22%
вѣ еже	10	1,11%
вѣ мѣсте	9	1,00%
вѣ сѣи	9	1,00%

Иако се овај предлог знатно чешће јавља са ѣ, бележе се и примери у којима он долази са ѥ (30 кластера са 34 потврде). Следећи кластери потврђени су два пута: вѥ истинѣ 84г, 84v, вѥ кѣѣ 84v, 85г, вѥ ѣашѣ 85г, 85v, вѥ ѣаши 86v x 2¹⁴, док су остали кластери са предлогом вѥ потврђени једним примером. Скоро потпуна доследност у писању полугласничког знака у склопу поменутог предлога одликује и друге позне српскословенске рукописе (уп. Јерковић 1996: 125). О изговору овог предлога као *ва* сведочи и чињеница да су у анализираном тексту забележени и два примера у којима на месту полугласника долази вокал *а*: вѦ имѣ 125v и вѦ

14 Сви наведени примери са ѥ у склопу посматраног предлога написани су брзописом. У Венцловићевим текстовима писаним брзописном ћирилицом са палеографског аспекта посебно је занимљив полугласнички знак, који се често бележи на специфичан начин. Наиме, реч је о ѥ, које се пише „тако да је врло налик на ѣ, те се често пута чини да је написао ѣ, а није него ѥ” (Јовановић 1911: 143–144).

ѣ 130v. Примери са пајерком на месту полугласничког знака веома су ретки (свега 11 кластера са по једном потврдом): в' тѣ 10v, в' частъ 14v, в' вѣкы 53г, в' вѣки 64г, в' нѣю 90v, в' гѣ 96v, в' сѣбѣ 171v, в' ѣ 172v, в' мнѣжастѣѣ 175г, в' сѣхраненіе 187v, в' вѣсе дни 196г, док је само у једном кластеру предлог в забележен без полугласничког знака, графеме а и пајерка на крају: в полѣлѣ 156v.

Табела 5: Писање предлога сѣ, сѣ и с

Предлог	Број потврда	Проценат
сѣ	244	92,78%
сѣ	8	3,04%
с	11	4,18%

Предлог сѣ јавља се у 144 кластера са 244 потврде, а у наредној табели наведени су најфреквентнији кластери са овим предлогом:

Табела 6: Најфреквентнији кластери са предлогом сѣ

Кластер	Број потврда	Проценат
сѣ страхѣ	18	7,38%
сѣ нами	16	6,56%
сѣ вѣсеми	11	4,51%
сѣ прѣтѣ	9	3,69%
сѣ нѣ	7	2,87%
сѣ оцѣ	7	2,87%
сѣ вѣрою	6	2,46%
сѣ вѣсакѣ	5	2,05%
сѣ ораѣ	5	2,05%
сѣ вѣначелны	4	1,64%
сѣ дѣхѣ	4	1,64%

Поменути предлог се у малом броју случајева означава и уз помоћ ѣ (7 кластера са 8 потврда): сѣ нѣ 7г, 85г, сѣ хорѣѣ 8v, сѣ аганѣѣ 61v, сѣ вѣсеми 85г, сѣ оцѣ 85г, сѣ исповѣѣники 86v, сѣ мѣнками 86v¹⁵. Иако у Служабној књизи у склопу предлога сѣ вокализација полугласника у а није извршена, може се закључити да он има изговорну вредност са, што представља кључну одлику свих Венцловићевих рукописа, као и осталих текстова српскословенске језичке епохе (уп. Јовановић 1911: 144, Младеновић 1977: 12, 2008: 65). Примери са пајерком у оквиру овог предлога нису забележени, док су уочени случајеви у којима он долази без полугласничког знака и пајерка на крају (11 кластера са по једном потврдом): с кѣ 2v, с товою 7г, с звѣздицѣ 10г, с твои сѣборѣѣ 45г, с ластми 48v, с полѣдѣѣ 83v, с же 99v, с сѣѣ прѣчѣтѣ твой симѣ 117v, с тѣ 156v, с мѣѣѣ 168v, с нами 178г.

Табела 7: Писање предлога кѣ, кѣ и к

Предлог	Број потврда	Проценат
кѣ	148	92,50%

¹⁵ И ови примери су написани брзописном ћирилицом (в. претходну напомену).

кѣ	1	0,62%
к	11	6,88%

Предлог **кѣ** показује знатно мању фреквентност од предлога **вѣ** и **сѣ**, те се тако јавља у 81 кластеру са 148 потврда, од којих су најфреквентнији следећи кластери:

Табела 8: Најфреквентнији кластери са предлогом **кѣ**

Кластер	Број потврда	Проценат
кѣ ѣрею	12	8,11%
кѣ сѣомѣ	11	7,43%
кѣ ѣѣ	9	6,08%
кѣ севѣ	8	5,41%
кѣ просѣиѣю	6	4,05%
кѣ вѣстоѣѣ	4	2,70%
кѣ запаѣѣ	4	2,70%

Само у једном случају уз овај предлог долази **ѣ**: **кѣ** сѣѣ 96v. Иако у анализираном рукопису у склопу поменутог предлога нису уочени примери са вокализованим полугласником, може се закључити да је његова изговорна вредност *ка*, што се оправдава нормом српскословенског језика (уп. Младеновић 1977: 12). Пајерак у склопу овог предлога није забележен, док без полугласничког знака и пајерка долази у 4 кластера са 22 потврде: **к** теѣѣ 44r, 49v, 64v, 68v, 74r, 101r, 128v, 129v, 176r, 177v, 178r, 179v, 180r, 182v, 187r, 187v, 188r, **к** томѣ 87r, **к** теѣ 129v, 161r, 194v, **к** тѣ 166v.

3.4.2. Префикси **вѣ-/**вѣ**-, **вѣз**-/**вѣз**- и **сѣ**-/**сѣ**-.** Софтвер *AntConc* није био најподеснији за претрагу и аутоматску екстракцију префикса **вѣ**-/**вѣ**-, **вѣз**-/**вѣз**- и **сѣ**-/**сѣ**-. Претрагом помоћу регуларних израза **^вѣ\S** и **^вѣ\S** (**вѣ** и **вѣ** на почетку речи и било који знак који није размак) могу се аутоматски добити примери писања **вѣ** и **вѣ** изван предлога, али не и подаци о односима унутар категорија префикса **вѣ**-/**вѣ**- и **вѣз**-/**вѣз**-. Ни сужавање претраге помоћу регуларних израза **^вѣз\S** и **^вѣз\S** (**вѣз** и **вѣз** на почетку речи и било који знак који није размак) не би помогло приликом аутоматске екстракције примера са префиксом **вѣз**-/**вѣз**-, јер би били излистани и они примери у којима иницијална група **вѣз**-/**вѣз**- нема функцију префикса (нпр. **вѣзѣ**). Претрагом помоћу регуларних израза **^сѣ\S** и **^сѣ\S** (**сѣ** и **сѣ** на почетку речи и било који знак који није размак) излистан је највећи број примера који заиста одговара префиксу **сѣ**-/**сѣ**-, али је забележен и мањи број лексема које се сврставају у неку другу категорију (нпр. **сѣниѣю**) (уп. Поломац, Рабус 2024). Још један методолошки проблем огледао се у чињеници да је префикс **с**- бележен и без полугласничког знака, те стога ни помоћу регуларних израза није било могуће аутоматски претражити ове примере. Узевши у обзир све методолошке недостатке, након аутоматске екстракције примера било је неопходно спровести квалитативну анализу и ручно филтрирање добијених података. Због бројности примера у наставку рада наводимо само неке од њих.

Префикси **вѣ**-/**вѣ**- и **вѣз**-/**вѣз**- долазе искључиво са полугласничким знаком, који има изговорну вредност *а*: (а) префикс **вѣ**:- нпр. **вѣкѣѣѣ** 6r, 10r, 14r, 20r, 34r,

вѣразѣми 9v, 194v, вѣдрѣжаѣ 12v, вѣзнаѣ 13г, вѣкѣлѣнѣи 45v, вѣпѣиѣ 60г, 102г, 105v, вѣлагаѣ 72v, 85v, вѣлагаѣши 84г, вѣмѣсто 88г, 121г, 160v, вѣкѣ 134v, 149г, вѣдѣ 150v, вѣблѣдѣ 151г, вѣмѣбразити 165v, вѣдѣворѣ 170v, вѣвѣренѣ 198v, (б) префикс вѣз-: нпр. вѣзлагаѣтѣ 4v, вѣломи 9г, вѣзрадова 9г, 10г, вѣзглаѣ 46v, 56v, 60г, 65г, 66v, вѣдаѣ 50v, вѣзлѣби 56v, 103v, вѣлѣбилѣ 60v, вѣглаѣтѣ 97v, вѣдати 108г, вѣздаѣ 112v, 191v, вѣврати 113v, вѣзглаѣсно 115v, вѣзвесѣли 125v, 173v, вѣдѣвѣнѣти 164г, вѣсѣати 178v. У анализираном рукопису, под утицајем српског језика, бележе се и следећи малобројни примери: оуѣри 71v и оуѣкоѣнѣе 176v.

Префикс сѣ-/сѣ- у одређеном броју примера долази без полугласника: нпр. смѣренѣе 44v, сѣвѣзавѣши 48v, 100г, смѣренѣи 95v, 99г, сѣѣ 101v, смѣренѣи 136v. Наведени примери читали су се без одговарајуће вокалске вредности полугласничког знака, а овако стање поклапа се са стањем у народним говорима (уп. Јовановић 1911: 146, Ђрковић Мејѣор 1993: 55–56, Младеновић 2008: 65). Према речима П. Ђорѣића (1990: 208), „када се префикс више није осећао, онда се и у српскословенском писало на пример спасѣнѣе (у старословенском сѣспасѣнѣе), затим и: смѣрѣнѣе, срѣтѣнѣе, спѣдовити, а обично и: сказати, скѣнѣати”. Ипак, у анализираном рукопису у највећем броју примера овај префикс се бележи са полугласником, који се, у складу са правилима српскословенске језичке епохе, читао као са: нпр. сѣхраниѣти 4г, сѣединѣнѣе 13v, 14г, 117г, сѣвѣкѣлѣнѣи 29v, сѣглаѣнѣе 33г, сѣтворити 71v, сѣблѣди 74v, 113v, 117г, 178г, 183г, сѣнискѣ 82v, сѣврати 86v, сѣдѣлаѣвѣ 139г, 176г, сѣврѣшаѣма 152г, сѣбѣ 156v, сѣтвараѣ 156v, сѣдѣлаѣвѣши 190г, сѣстави 194г x 2, сѣдѣлаи 195г. Да се префикс сѣ- изговарао као са показује и усамљени пример у којем је вокализација полугласничког знака извршена и на графичком плану: саблѣдѣнѣе 106г, 193г.

3.4.3. Корен вѣс-/вѣс-. Као и у случају горепомнутих префикса, софтвер *AntConc* није био подесан ни за статистичку обраду корена вѣс-/вѣс-. Чак и пре-трагом помоћу регуларних израза $\wedge\text{вѣс}\backslash\text{S}$ и $\wedge\text{вѣс}\text{S}$ (вѣс и вѣс на почетку речи и било који знак који није размак) биле су излистане и оне лексеме у којима група вѣс-/вѣс- нема функцију корена (нпр. вѣскрѣе), због чега је било неопходно извршити квалитативну анализу и ручно филтрирање аутоматски добијених података (уп. Поломац, Рабус 2024).

У делима Гаврила Стефановића Венцловића корен вѣс-/вѣс- има гласовну вредност *вас* (уп. Јовановић 1911: 144). Ручним филтрирањем грађе у склопу софтвера *AntConc* дошли смо до закључка да у *Служабној књизи* следеће лексеме са кореном вѣс-/вѣс- показују највећу фреквентност: вѣсѣ (107 потврда), вѣсе (49 потврда), вѣса (45 потврда), вѣсеѣа (35 потврда), вѣсеѣ (34 потврде), вѣси (25 потврда), вѣсеѣ (23 потврде), вѣсакѣе (22 потврде), вѣсѣ (21 потврда). Српскословенски писар је аналогично према примеру вѣсѣ, који је изговарао као *вас*, примењивао изговор полугласничког знака као *а* и у другим случајевима, односно и у оним примерима у којима је такође писао полугласник, али у којима у народним говорима није долазило до његове вокализације (уп. Младеновић 1977: 13). На тај начин се може објаснити изговор полугласничког знака као *а* у горенаведеним лексемама са кореном вѣс-/вѣс-, што потврђују и малобројни примери у којима је вокализација полугласника извршена и на графичком плану: вѣѣ 20г, 26г, 48г, 52г, 56v, вѣсакѣа 43v, вѣсѣ 52г, 138v, 140г, вѣсакѣѣ 59v, вѣсѣ 114г, вѣсакѣа 133v, вѣсакѣѣ 195г. У анализираном рукопису уочен је мали број лексема без полугласничког знака у склопу овог корена: вѣе 42г, 46v, вѣѣ 56г, 108г, вѣа 96г, 102г, 111v, вѣи 145г, 148г, 167v, 179г, вѣѣ 148г, вѣѣ 157v (уп. Милошевић 2024: 19–20).

3.4.4. Суфикси -џство/-џство и -џски/-џски. Претрагом графемских комбинација -џств/-џств- и -џск/-џск- у софтверу *AntConc* излистана су свега два примера: дд'годнџстваџуца ббv и дд'лскаџю 84v. У свим осталим случајевима полугласнички знак у склопу ових суфикса доживљава тројаку судбину: (а) губи се, (б) замењује се пајерком и (в) вокализује се у а. У софтверу *AntConc* најпре смо претражили графемске комбинације -ств/-ск-, '-ств-/-'ск- и -дств/-дск-, а затим смо извршили ручну ексерпцију оних примера који припадају датом категорији, од којих, ради илустрације, наводимо неке од њих:

(1) суфикс -ѣство/-ѣство: (а) полугласник се губи: вѣрѣство 42r, 145r, 148r, дѣконство 44v, 53r, свѣтелство 46v, 116v, сѣнство 49r, 100v, 102v, сѣдѣтелство 70r, бѣгодѣствити 116r, сѣнство 142v, вѣрѣство 145r, 158v, (б) полугласник се замењује пајерком: дѣконства 5v, 66r, 97v, свѣтелство 13v, свѣтелства 13v, (в) полугласник се вокализује у а: множаство 9v, пѣшастѣющіи 30v, 67r, множаство 97r, 102v, 113r, 115r, 178v, 181v, 191r, 191r/191v, величѣства 108r, 198r x 2, пришаство 109r, 144r, 195r, 196r, прѣрѣство 144v, множаство 186r, 186v.

(2) суфикс -ъски/-ьски: (а) полугласник се губи: мирскѣи 13v, 14r, 72r, 108r, 110v, морскѣи 23v, дѣгласкѣи 50r, мирски 61r, хрѣтѣански 103r, 117r, 136r, 158v, дѣгласкѣи 111r, ѣдскѣи 144r, дѣгласкѣи 156v, (б) полугласник се замењује пајерком: хрѣтѣанскомѣ 7r, вѣселенскѣи 18v, дѣгласкѣи 34v, енѣлскаа 96v, алеѣаѣрскаго 195r, (в) полугласник се вокализује у а: нечѣлѣдѣи 2v, сѣѣеничѣаскѣи 3r, чѣлѣдѣи 3r, сѣѣеничѣаскѣи 4v, сѣѣеничѣаскѣи 18r, иночѣаскѣи 18v, сѣѣеничѣаскѣи 18v, иночѣаскѣи 19r, мѣжаскѣи 19r, иночѣаскѣи 20r, мѣжѣ 20r, мѣжаскаго 20r, сѣѣеничѣаскѣи 20r, плѣтаскѣи 26r, вѣсѣачѣаскаа 35v, 70r, 89v, 105r, 107r, 144r, 152r, 175r x 2, плѣтаскѣи 39r, сѣѣеничѣаскѣи 52r, плѣтаскѣи 96v, плѣтаскѣи 100r, чѣлѣдѣи 111r, чѣлѣдѣи 120v, сѣѣеничѣаскаго 171r.

У осталим рукописима позне српскословенске језичке епохе вокализација полугласника у оквиру суфикса -ѣтво/-ѣство и -ѣски/-ѣски није остварена, те се тако полугласник у слабом положају губио или се замењивао пајерком (уп. Јерковић 1996: 126–127).

4. Закључне напомене

Испитујући гласовну вредност полугласника у *Службеној књизи* Гаврила Стефановића Венцловића, дошли смо до закључка да се поменути рукопис у погледу употребе полугласничког знака и његових рефlekса не разликује од осталих српскословенских списа овог аутора: (а) мињеја из прве четвртине XVIII века (уп. Синдик и др. 1991), (б) *Сенѿандрејскоѡ буквава* (уп. Јовановић, Стефановић 2013) и (в) текста *Треће слово ꙗроуѿив аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглаголник* (уп. Пенкова 2021). Квалитативно-квантитативном анализом дошли смо до следећих резултата: (а) полугласнички знаци и пајерак на крају речи имају ортографску функцију, при чему се у највећем броју примера на крају речи бележи ѡ, ѡ долази у знатно мањем броју случајева, док се пајерак јавља спорадично; (б) као и у српском језику, и у српскословенској језичкој епоси полугласник у јаком положају даје рефлекс а у корену речи (нпр. ванѡ, так'мо, оуцап'шиѡ), као и у склопу именичког суфикса -акѡ (нпр. петаѡѡ), именичког суфикса -аѡѡ (нпр. пѡѡѡѡѡ) и придевског суфикса -анѡ (нпр. грѡѡѡѡѡ), док се у малом броју примера вокализација полугласника у јаком положају у склопу корена речи не врши (нпр. вѡѡѡѡѡ); (в) секундарни полугласник је у великом броју примера вокализован у а (нпр. жѡѡѡѡѡ, оѡѡѡѡѡ, помѡѡѡѡѡ), а често се и не бележи (нпр. жѡѡѡѡѡ, оѡѡѡѡѡ, помѡѡѡѡѡ); (г) полугласник у слабом положају се у складу са правилима српскословенске језичке норме изговара као а у склопу предлога вѡ (нпр.

вѣ вѣгѣ), сѣ (нпр. сѣ нами) и кѣ (нпр. кѣ гѣ), префикса вѣ- (нпр. вѣхѣдѣ), вѣз- (нпр. вѣдѣхѣ) и сѣ- (нпр. сѣдѣлавѣ) и корена вѣс- (нпр. вѣсѣкаѣ); (д) српскословенска вокализација полугласника врши се у склопу предлога ва (нпр. ва име), усамљеног примера са префиксом са- (савѣдѣнѣ), корена вѣс-/вѣс- (нпр. вѣсѣкаѣ), суфикса -ѣство/-ѣство (нпр. мноѣство) и суфикса -ѣски/-ѣски (нпр. ѣлѣѣски). Остали списи Гаврила Стефановића Венцловића на српскословенском језику остају отворени за даља истраживања, али се може претпоставити да не би показивали већа одступања у односу на горепоменуће рукописе овог писца, уклапајући се на тај начин у један шири контекст који пружају остали текстови позне српскословенске језичке епохе.

Извор

Венцловић 1711–1716: Г. Стефановић Венцловић, *Служабна књижа*, Москва: РГБ, Собрание Н. П. Румянцева Ф. 256 № 401, <https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-401> [приступљено 29. 5. 2024].

Литература

- Албијанић 1982: А. Албијанић, Икавизми фонетског и морфолошког порекла у језику Гаврила Стефановића Венцловића, *Зборник за филологију и лингвистику*, бр. 25/2, 83–90.
- Албијанић 1982/1983: А. Албијанић, Непромењене и промењене сугласничке групе у језику Гаврила Стефановића Венцловића, *Balkanica*, бр. 13–14, 327–332.
- Албијанић 1983а: А. Албијанић, Прилог проучавању неких морфолошких особина у језику Гаврила Стефановића Венцловића, *Зборник за филологију и лингвистику*, бр. 26/1, 69–78.
- Албијанић 1983б: А. Албијанић, Кратак осврт на треће лице множине презента у језику Гаврила Стефановића Венцловића, *Зборник за филологију и лингвистику*, бр. 26/1, 79–82.
- Бурлаку, Рабус 2021: С. Burlacu, A. Rabus, Digitising (Romanian) Cyrillic using Transkribus: new perspectives, *Diacronia*, vol. 14, 1–9.
- Васиљев 1996: Љ. Васиљев, Буквар из 1717. године – дело Гаврила Стефановића Венцловића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 39/2, 169–184.
- Грковић Мејдор 1993: Ј. Грковић-Мејдор, *Језик Псалтира из штићмарије Црнојевића*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћирилске књиге на словенском југу.
- Ђорђић 1990: П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јаковљевић 2018: С. Јаковљевић, *Литурџичко-историјска анализа ушницаја Архиепископских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орѣ 3–II–2, ПБ 21, Савина 7) и Литурџијара (МСПЦ Орѣ 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптијора на развој литурџијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века (необјављена докторска дисертација)*, Београд: Православни богословски факултет.
- Јерковић 1996: В. Јерковић, Фонетске и морфолошке црте *Стихологије* Кипријана Рачанина, у: М. Вуксановић (уред.), *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књига VI, Стихологија Кипријана Рачанина*, Нови Сад: Матица српска, 123–148.

- Јовановић 1911: В. Јовановић, Гаврило Стефановић Венцловић, *Дијалектолошки зборник Српске краљевске академије*, 2, 105–306.
- Јовановић, Стефановић 2013: Т. Јовановић, Д. Стефановић, *Венцловићев Сентјандрејски буквар: 1717*, Будимпешта: Радионица „Венцловић”, Београд: Арте.
- Манојловић 2023: С. Манојловић, *Из лексике Гаврила Стефановића Венцловића. Недељна слова од Ускрса до Педесетнице у Мачу духовном* (необјављена докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет.
- Милановић 2004: А. Милановић, Венцловић и Тешић – могуће лексичке паралеле, *Рачански зборник*, бр. 8/9, 29–36.
- Милошевић 2024: М. Милошевић, *Служабна књига Гаврила Стефановића Венцловића: графичко-правописне карактеристике*, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (уред.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, 15/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 13–26.
- Младеновић 1963: А. Младеновић, Слово ђ пре Вука, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 6, 159–162.
- Младеновић 1967: А. Младеновић, Обележавање гласова ђ и ђ у рукопису *Мач духовни* Гаврила Стефановића Венцловића, *Зборник за филологију и лингвистику*, бр. 10, 113–124.
- Младеновић 1977: А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, *Зборник за филологију и лингвистику*, бр. 20/2, 1–20.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.
- Павић 1972: М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Пенкова 2021: П. Пенкова, *Буквалнији превод на Треће слово против аријанизма оти Атанасиј Александријски по рѣкопису на Гаврило Стефанович Венцлович в сборника Разглазник 1732–1734. г.*, София: „Валентин Трајанов”.
- Петровић 2020: С. Петровић, Клаузалне структуре у функцији допуне у тексту *Прошлошког житија Максима Бранковића* Гаврила Стефановића Венцловића, *Прилози проучавању језика*, бр. 51, 77–100.
- Поломац, Лутовац Казновац 2021: V. Polomac, T. Lutovac Kaznovac, Automatic Recognition of Serbian Medieval Manuscripts by Applying the Transkribus Software Platform: Current Situation and Future Perspectives, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, vol. 64/2, 7–26.
- Поломац 2022a: V. Polomac, Serbian Early Printed Books from Venice: Creating Models for Automatic Text Recognition Using Transkribus, *Scripta & e-Scripta*, vol. 22, 11–29.
- Поломац 2022b: V. Polomac, Serbian Early Printed Books: Towards Generic Model for Automatic Text Recognition using Transkribus, in: D. Fišer, T. Erjavec (eds.), *Proceedings of the Conference on Language Technologies and Digital Humanities*, Ljubljana: Institute for Contemporary History, 154–161.
- Поломац и др. 2023: V. Polomac, M. Kurešević, I. Bjelaković, A. Colić Jovanović, S. Petrović, Digitizing Cyrillic Manuscripts for the Historical Dictionary of the Serbian Language Using Handwritten Text Recognition Technology, *Slovēne*, vol. 12/1, 295–316.
- Поломац, Рабус 2024: V. Polomac, A. Rabus, Serbian Early Printed Books from Venice: Quantitative Approach to Orthographic Variations, *Studi Slavistici*, vol. 21/2 [in print].
- Рабус 2019: A. Rabus, Recognizing Handwritten Text in Slavic Manuscripts: a Neural-Network Approach Using Transkribus, *Scripta & eScripta*, vol. 19, 9–32.
- Рабус 2022: A. Rabus, Handwritten Text Recognition for Croatian Glagolitic, *Slovo*, vol. 72, 181–192.

- Радић 1987: П. Радић, Поглед на творбу речи у делима Гаврила Стефановића Венцловића, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, бр. 16/1, 43–50.
- Радић, Ружић 1989: П. Радић, М. Ружић, Из творбе девербативних именица у делима Гаврила Стефановића Венцловића: именице апстрактнога значења, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 32/1, 93–101.
- РМС 2011: М. Вујанић, Д. Гортан-Премк, М. Дешић, Р. Драгићевић, М. Николић, Љ. Ного, В. Павковић, Н. Рамић, Р. Стијовић, М. Радовић-Тешић, Е. Фекете, *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Садник, Ајцетмилер 1955: L. Sadnik, R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen texten*, Gravenhage: Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg.
- Синдик и др. 1991: Н. Синдик, М. Гроздановић-Пајић, К. Мано-Зиси, *Опис рукописа и списарих ишпављаних књига Библиотеке Српске православне епархије будимске у Сентандреји*, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Библиотека Матице српске.
- Трифуновић 1976: Ђ. Трифуновић, *Кратак преглед југословенских књижевности средњег века*, Београд: Филолошки факултет.
- Цолић 2017: А. Цолић, Хипотактичке структуре адвербијалног типа у Венцловићевом *Прошлом живију Светиој Максима*, *Romanoslavica*, бр. 53, 13–30.

THE SEMIVOWEL AND ITS REFLECTIONS IN GAVRILO STEFANOVIĆ VENCLOVIĆ'S *SLUŽABNA KNJIGA*

Summary

This paper examines the phonetic value of the semivowel in Gavriilo Stefanović Venclović's *Služabna knjiga*. The work was written between 1711 and 1716 in the Old Church Slavonic language using old Cyrillic script. The script is of the semi-uncial type with elements of cursive writing. The analysis is based on photographs of the manuscript (РГБ, Собрание Н. П. Румянцева Ф. 256 № 401). The text was transcribed using the *Transkribus* software platform, while most of the excerpted examples were processed using the *AntConc* software. The main findings of the research can be summarized as follows: (a) semivowel signs and the apostrophe at the end of a word have a purely orthographic function (e.g. *даръ, хотѣшимъ, готѣмъ*); (b) as in the vernacular, in the Serbian Slavonic language epoch, the semivowel in a strong position generates the reflex *a* (e.g. *вѣнацъ, диванъ, четвѣртакъ*); (c) the secondary semivowel is vocalized as *a* (e.g. *оганъ, петаръ, жизнъ*), or not recorder at all (e.g. *жизнь, огнь, помыслъ*); (d) the semivowel in a weak position, according to the rules of the Serbian Slavonic linguistic norm, is pronounced as *a* within the prepositions *въ* (e.g. *въ вѣгѣ*), *съ* (e.g. *съ нами*), and *къ* (e.g. *къ ѿ*), prefixes *въ-* (e.g. *въходъ*), *въз-* (e.g. *въздиханіе*), and *съ-* (e.g. *съдѣлавъ*), and the root *въс-* (e.g. *вѣсакъ*), as evidenced by examples where the letter *a* appears in place of the former weak position semivowel (e.g. *вѣсакъ, множаство, саблюденіе*).

Keywords: Serbian language history, Gavril Stefanović Venclović, *Služabna knjiga*, late Serbian Slavonic language, 18th century, semivowel, hypervocalization, *Transkribus*, *AntConc*

Marko M. Milošević